

MIDDELEEUWSE HERPETOLOGIE, DEEL 11: VRESELIJCH SERE ES DAT VENIJN

Door: Marcel van der Voort, Heerbaan 14, 5721 LS Asten.

Inhoud: Inleiding - Uter kelen gaet hem roec - Vreselijc sere es dat venijn - Dat apotecarise vaen - Literatuur - Bijlage A - Bijlage B.

* * *

INLEIDING

Achtereenvolgens komen aan bod niet of onzeker te identificeren slangen die pister, pareas en rucela genoemd worden. Hiervan zijn de eerst- en laatstgenoemde onbekend in bijv. Grzimek, en blijven pareas en rucela onvermeld in White. Mogelijk dat pareas appelleert aan slangen die tot de onderfamilie van de ringslangachtige *Pareinae* behoren. Grzimek kent de *Pareas carinata*, een slakketende slangesoort, die voorkomt op sommige Indonesische eilanden (Grzimek, 1973, pag. 454 en 486, kaart). De vraag is opnieuw, gezien de geografische ligging van het biotoop van deze slang, of Maerlant (en vóór hem natuurlijk veel oudere auteurs als Aristoteles, Plinius e.a.) wél bekend kan zijn geweest met deze Aziatische slakketeter. Het kan ook zijn dat Topsell voldoende gegevens verstrekt om tot een juistere identificatie van de pareas te komen.

UTER KELEN GAET HEM ROEC

- Pister, spreect Jacob van Vetri,
Ende Solinus die meester vri,
565 Es een serpent dat talre stonde
Gapende gaet metten monde,
Ende uter kelen gaet hem roec.
So wien dit wonder bijt oec,
Die swellet ende schijnt in der ghebare,
570 Al of hi vol waters ware,
Ende moet also bliven doet,
Hine hebbe triacle ter noet.
(vss 563-572)*

Over pister zeggen Jacobus van Vitry en Solinus, dat het een slang is die permanent zijn bek opengesperd houdt waar dan rook uitkomt. Wie door dit wonderlijke dier wordt gebeten, zwelt op en gaat eruit zien alsof hij gevuld is met water. Hij gaat dan dood, tenzij hij de beschikking heeft over een triakel (tegengif). Deze zelfde gegevens over pister of prester treffen we aan bij White (White, 1960, pag. 175).

Topsell (Topsell, 1608, pag. 214-216) bevestigt wat Maerlant van de prester zegt, maar geeft ook enige aanvullingen. Hij merkt op, dat er schrijvers zijn, die de dipsas (zie Van der Voort, 1990, pag. 96-97) en de prester tot één soort rekenen, maar dat andere auteurs hen wel degelijk onderscheiden: de dipsas dodend met haar dipsomanie (drankzucht) veroorzakende

gif (zie Bijlage A), de prester dodend met haar gif dat een enorme hitte ontwikkelt. Volgens sommigen waren het deze slangen, waardoor de Joden in de woestijn gebeten werden als straf van Jahwe. Het triakel (tegengif) waarover Maerlant het heeft, maar dat hij verder niet noemt, geeft Topsell wel: de beet van de pister of prester zou men kunnen bestrijden met de bloemen en de stengels van de wilde portulak (*Portulaca grandiflora*, een zekere tuinbloem). Een ander probaat middel bestond uit olie, verkregen uit de testikels van een bever (het zogenaamde castoreum), gemixt met opponax (?) en wijnruit in wijn, waarin een sprout is gestorven.

Het is de Romeinse geschiedschrijver Lucanus, die een uitvoerige beschrijving geeft van de gevolgen van de beet van de prester. Zijn relaas is als Bijlage B opgenomen.

VRESELIJC SERE ES DAT VENIYN

- Pareas, als ons doet verstaen*
Ysidorus ende Lucaen,
 575 *Es een serpent dat sine vaert*
Ende sine ganc heeft achterwaert:
Dat es die nature sijn.
Vreselijc sere es dat venijn.
Van der P vindic nemme voert,
 580 *Hier coemt in R een serpents woert.*
 (vss 573-580)

Lucanus en Isidorus van Sevilla, laten beiden weten, dat pareas een slang is die zich achterwaarts voortbeweegt. Dat zit nu eenmaal in de aard van dit beestje. Het gif van dit dier heeft een verschrikkelijke uitwerking.

Deze opmerking van Maerlant wordt gelogenstraft door Topsell. Laatstgenoemde behandelt in zijn bestiarium de pareas bij de onschuldige slangen. Hij vertelt van deze dieren, dat ze uit het Oosten komen, waar ze hun biotoop hebben. Daar zijn het de enige onschuldige slangen. Ze hebben een geelachtige kleur, lijkend op goud, zijn vier span lang (\pm 80 cm) en hebben op iedere zijde twee strepen die een handbreedte van de kop beginnen en bij het staartpuntje eindigen. Dat deze slang onschuldig is, bewijst Topsell door te refereren aan een verhaal waarin het gaat over een man die met een dergelijk beest in zijn hand stond zonder dat hij ter plekke dood neerviel. Overigens bevestigt hij niet, dat deze slang zich achterwaarts zou bewegen (Topsell, pag. 203).

Het is verleidelijk aan de hand van Topsell's beschrijving een identificatiepoging van de toenmalige pareas te doen. Mijn herpetologische kennis is echter zo beperkt, dat ik vooraf mijn mening al voor een betere geef. De indicatie van Topsell over de vier zijstrepen van de para(s) lijkt een belangrijke. Bladerend in Trutnau (Trutnau, 1988, pag. 189 e.v.) stuitte ik op *Elaphe quadrivirgata*, de Japanse vierstreepsslang, die qua lengte - volgens Trutnau 90-140 cm - en qua kleur - olijfgroen - eerder in aanmerking komt dan *Elaphe quatuorlineata*, de vierstreepsslang, die donkerder is dan Topsell suggereert en ook veel langer kan worden dan de vier span die Topsell noemt. Maar anderzijds lijkt het mij niet goed mogelijk, dat Maerlant's voorgangers al bekend waren met dieren uit Japan, waaruit *Elaphe quadrivirgata* afkomstig is. *Elaphe quatuorlineata* is wat haar verspreidingsgebied betreft (Zuidoost-Europa en West-Azië) een voordehandliggende kandidaat. Ik wacht uw suggesties af.

De slangen in P zijn dan uitgeput en Maerlant vervolgt met slechts één dier in R.

DAT APOTECARISE VAEN

*Rucela dats een serpent,
Datmen vint in Orient.
Aristoteles te wetene doet,
Dat nuttelic es ende sere goet,
585 Want hi doet ons verstaen,
Dat apotecarise vaen,
Ende houdent in hare apoteken.
Met crude, die si daer toe reken,
Maken si van hem specie diere,
590 Nuttelic van menegher maniere.
Nemmeer sone vandic des,
Hoert voert serpente namen in S.
(vss 581-592)*

Rucela is een slang die we in het Oosten aantreffen. Aristoteles vertelt over dit dier, dat het erg nuttig is, want apothekers vingen deze dieren en hielden ze in hun bedrijven. Hier vermeldt Maerlant expliciet, wat al eens eerder impliciet ter sprake is gekomen bij de aspis (Van der Voort, 1989, 159). Met kruiden die zij daarvoor speciaal bereiden, maken ze van deze slangen een kostbaar geneesmiddel dat tegen nogal wat kwalen werkzaam is.

Maerlant heeft geen slangen meer bij de R en vervolgt met de *Salamandra* die de volgende keer aan de beurt komt.

LITERATUUR

- Grzimek, B., 1973. Het leven der dieren. Deel VI, Reptielen. Uitg. Het Spectrum, Utrecht.
- Lucanus, 1988. *Pharsalia*. Ed. Loeb, London.
- Maerlant, J. van 1980. *Der Naturen Bloeme*. Ed. dr. E. Verwijs, 1878. Ongewijzigde herdruk 1980.
- Topsell, E., 1608. *The Historie of Serpents or the second Booke of liuing Creatures*. London 1608, reprint Amsterdam 1973.
- Trutnau, L., 1988. *Schlangen im Terrarium, Band 1, Ungiftige Schlangen*. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- Voort, M. van der, 1989. *Middeleeuwse herpetologie, deel 4: Nu hoert van elken allene, teerst in A. Litteratura Serpantium, Vol. 9 (4): 156-164.*
- Voort, M. van der, 1990. *Middeleeuwse Herpetologie, deel 8: Hier coemt van der D na te hant. Litteratura Serpantium, Vol. 10 (2): 95-105.*
- White, T., 1960. *The Bestiary. A book of beasts*. New York

BIJLAGE A

Lucanus bericht over de gevolgen van de beet van een dipsas (Pharsalia, IX, pag. 561).

Zo trapte Aulus, een vaandeldrager van Etruskische origine op een dipsas en het dier trok zijn hoofd terug en beet hem. Hij had nauwelijks enige pijn of voelde amper dat hij gebeten was; de dodelijke wond zag er erg onschuldig uit en evenmin ging er dreiging uit van de kwetsuur. Maar zie, het verborgen vergif kwam omhoog: een verterend vuur kreeg vat op het merg en liet de ingewanden ontvlammen met een vernietigend vuur. Het vergif droogde het vocht op dat de vitale organen omvatte en begon de tong in de uitgedroogde mond aan te tasten. Er bleef geen zweet over om over de lijdende ledematen te stromen en een stroom van tranen verliet de ogen. De man stond in vuur en vlam; en nóch nationale trots, nóch de autoriteit van de met droefheid geslagen Cato kon hem stoppen. Vrijpostig wierp hij het vaandel neer en zocht in zijn waanzinnigheid overal naar het water waarom het dorstigmakende vergif in zijn hart vroeg. Al werd hij in de Tanais, de Rhône of de Po gegooid, het branden zou er niet door gestopt worden, zelfs niet al dronk hij van de Nijl als die de velden overstroomde. Maar Libië maakte de dood dodelijker; en de dipsas, bijgestaan door de hitte van het land verdient weinig roem vanwege haar vernietigende vermogens. Aulus zoekt naar water diep onder het schrale zand en keert dan terug naar de Syrtes en verzwelgt de zee. Het zeewater brengt hem verlichting, maar er is niet genoeg van. De aard van zijn lijden en zijn dood door het gif werden niet door hem opgemerkt: hij dacht dat het enkel dorst was en riskeerde het zijn gezwollen aderen te openen met zijn zwaard en vulde zijn mond met zijn bloed.

BIJLAGE B

Evenzo informeert hij ons over de gevolgen van de beet van de prester (Pharsalia, IX, pag. 565).

Maar zie, een vorm van dood valt waar te nemen die tegengesteld is aan de dood door vloeibaar worden. Nasidius, van oorsprong een Marsiaanse (= van het slangenbezweerdersvolk der Marsi) landbouwer, werd gebeten door een brandende prester. Zijn gezicht werd vuurrood en zijn huid zwol zodanig op, dat alle vormen verloren gingen en alle gelaatstrekken vernietigd waren. Daarna, omdat het sterke vergif zich verspreidde, drong de pijn, groter dan het hele lichaam, groter dan welk ander menselijk lichaam ook door in alle ledematen. De man werd diep begraven in zijn eigen opgezwollen lichaam. Evenmin kon zijn kuras (borstplaat) de groei bevatten van zijn opgezwollen borst. De wolk van stoom komt minder krachtig tevoorschijn uit een ketel [dan uit hem]; en kleiner zijn de rondingen van de bollende zeilen in een storm. De opgezwollen ledematen kunnen niet langer door het lichaam vastgehouden worden - [hij werd] een ronde massa zonder gelaatstrekken en zonder onderscheiden onderdelen. Het lichaam bleef onaangeraakt door de snavels van vogels en impliceerde de dood voor de wilde dieren die ervan aten. De soldaten durfden het niet aan een vuur toe te vertrouwen, maar vluchtten ervan weg, het nog steeds zwellend achterlatend, in een tempo dat nog niet is gestopt.

Nota bene: het is vreemd, dat bovengenoemde soldaat door een slang vergiftigd is, daar hij een Marsi was, een volk dat een typische omgang met giftige dieren had en de gevolgen van giftige beten kon bestrijden. Zie hiervoor een toekomstige publicatie over Antieke herpetologie.